

3. Пагутяк Г. Слуга з Добромиля / Г. Пагутяк. — К.: ПП «Дуліби», 2010. — 336 с.
4. Пагутяк Г. Урізька готика / Г. Пагутяк. — К.: ПП «Дуліби», 2009. — 352 с.
5. Clarke S. Jonathan Strange and Mr. Norrell / Susanna Clarke. — London: Bloomsbury, 2009. — 1007 p.
6. Keightley T. The Fairy Mythology, Illustrative of the Romance and Superstition of Various Countries / T. Keightley. — London: George Bell & Sons, 1884. — 560 p.
7. Mendlesohn F. Rhetorics of Fantasy / Farah Mendlesohn. — Middletown: Wesleyan University Press, 2008. — 336 p.

Epithet Characteristics of the Image of Music in the Texts by Halyna Pahutiak and Susanna Clarke

The article focuses on the features of the image of music in the texts by H. Pahutiak and S. Clarke. This analysis is based on the examination of the epithet structures, used in the descriptions of music. The connection of music and magic in the universes of the novels is stressed. In researched texts, music is viewed as part of magical action or is connected to magical presence. Hence, it is the auditory marker of the fantastic intrusion, namely fairy presence or activity as part of their natural magic in «Jonathan Strange and Mr. Norrell» and opyр magical influence on the world around him in both «Servant from Dobromyl» and «Uriz Gothic».

Key words: epithet structure, image, fantasy, H. Pahutiak, S. Clarke.

УДК 821.161.2.09

Оксана Пухонська (Київ)

ТРАВМАТИЧНИЙ ДОСВІД ВІЙНИ У РОМАНАХ «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ» ВОЛОДИМИРА ЛИСА ТА «СОНЬКА» ІГНАЦІЯ КАРПОВИЧА

У статті проаналізовано особливості сучасної інтерпретації Другої світової війни на прикладі польського та українського романів. Порівняльний метод дослідження дає змогу виявити специфіку літературного осмислення травматичного досвіду суспільства через історію особистості у контексті двох культур. Важливим аспектом пропонованих студій є поколіннєвий та гендерний підхід до розкриття мілітарної проблематики.

Ключові слова: війна, травма, покоління, пам'ять, культурна амнезія.

Як подія, що радикально вплинула на перебіг історії, змінивши геокультурну картину минулого століття, Друга світова війна стала чи не найсуттєвішим джерелом психологічної травми суспільства. Окрім численних жертв і радикального перекроєння світу (передусім Європи), ця війна значною мірою підважила, а навіть знищила ментальні основи багатьох націй. Події 1939–45 рр. стали передумовою становлення потужного мілітарного дискурсу, що визначав як суспільну, так і культурну політику цілого світу впродовж наступних десятиліть.

Із часом виявилось, що перемога радянської армії стала нічим іншим, як перемогою однієї тоталітарної потуги над іншою. Радянська влада створила міф героїзму, за яким приховала власні злочини на окупованих територіях в часі просування фронту на Захід. Згідно з тодішньою ідеологією, найбільшою жертвою війни став Радянський Союз (а останнім часом — його спадкоємиця Росія). У цьому контексті навіть жертви Голокосту втратили можливість правдивого визнання. Беручи до уваги географію Другої світової війни, незаперечним фактом є те, що найбільші баталії точилися власне на територіях, що згодом на різних правах увійшли до складу СРСР. На це також звертає увагу Тімоті Снайдер, дефініюючи ці території як «криваві землі» [7].

Варто зауважити, що літературні твори повоєнного часу, аж до розпаду Радянського Союзу, писалися або в контексті пануючої на той час соцреалістичної ідеї, або вкладались у річище нових культурних тенденцій, не маючи в такому випадку жодного шансу на офіційне визнання. Процес розвитку літератури в Польщі як країні соціалістичного блоку відбувався в дещо інших умовах, оскільки ще до 1956 року поляки відкинули ідею соцреалізму як єдину і панівну. Андрій Завада доходить висновку, що Друга світова війна, «з її наслідками, що впливають на життя і свідомість наступних поколінь, стала чи не найважливішим досвідом, темою і обов'язком польської літератури» [11, с. 5]. Хоча, як вважає дослідник, ці наслідки для польської культури стали остаточно зрозумілими лише через кілька десятиліть. Найбільш значущими творами, які впродовж повоєнного часу супроводжували переоцінку досвіду війни у польській національній свідомості, стали «Попіл і діамант» (*Popiół i diament*, 1948) Єжи Анджеєвського, «Чорний потік» (*Czarny potok*, 1954) Леопольда Бучковського, «Сучасний сонник» (*Sennik współczesny*, 1963) Тадеуша Конвіцького, «Єврейська війна» (*Żydowska wojna*, 1965) Генрика Грінберга тощо.

Свою альтернативу радянській пропаганді українська література могла розвивати лише в еміграції або в підпіллі, що було надто небезпечним. Однак усе ж з'явилося кілька творів, власне еміграційних, які віддзеркалювали виключно український досвід війни. Йдеться про «Огненне коло», «Людина, що біжить над прірвою» Івана Багряного, «Чого не гоїть огонь» Уласа Самчука, «Україна в огні» Олександра Довженка. Ірина Захарчук зауважує, що згадані автори творили певну контрверсію Другої світової війни в українській інтерпретації, що була протиставленням радянському міфу [1].

Таким чином, ця тема в літературі обох країн передбачала подвійну інтерпретацію. З одного боку, війна трактувалася у дискурсі перемоги і героїзму могутньої радянської держави, де люди не мислились ані як особистості, ані як представники певних національностей, а були виключно радянською цілісністю. З другого — йшлося саме про долі окремих націй, які зазнали досвіду існування поміж двома тоталітарними державами. За А. Завадою, «літературу країн, підкорених Радянським Союзом, було зведено до ролі осередку пропаганди та ідеологічної педагогіки. Через це її оцінювали аналогічно із економікою чи освітою — за результатами в опануванні радянської тематики і соцреалістичного стилю» [11, с. 19]. Це означає, що проблема війни могла інтерпретуватись виключно як героїзм цілого радянського народу без вказівки на жодні індивідуальні чи національні особливості.

Важливим аспектом у дослідженнях Другої світової війни є її вплив не так на суспільство загалом, як власне на особистість і її поведінку вже у повоєнному суспільстві. Саме до таких акцентів у переоцінці минулого доходить література XXI століття. Сучасні письменники, наприклад, все частіше акцентують увагу саме на індивідуальному сприйнятті минулого. Даріуш Новацький звертає увагу власне на те, що головною поставою сучасного літературного персонажа у стосунку до недавнього минулого є те «як я був?», відсуваючи на другий план питання «як було?».

Оскільки як Польща, так і Україна одні з перших пережили напад фашистської Німеччини, а територія обох держав стала суцільним фронтом, то закономірним видається поява нових інтерпретаційних моделей у темі війни та післявоєнної травми саме в літературі цих народів. Важливою є тема цивільного населення у війні, яка радикально змінює героїчний мілітарний дискурс, переакцентовуючи увагу власне з перемоги на травму, із загального на індивідуальне. Як вважає Тімоті Снайдер, «щодругий вояк, полеглий на полях битви у цілому світі, загинув власне тут — на кривавих землях. Ніхто із 14 мільйонів убитих не був, однак, солдатом регулярної армії. Більшість — це жінки, діти і літні люди — усі безборонні» [7, с. 8]. Цветан Тодоров, своєю чергою, переконаний, що «спогади, трактовані у літературній площині, дозволяють використовувати минуле для добра сьогодні, послужитися зазною несправедливістю для перемоги над кривдами, що чиняться сьогодні» [10, с. 88]. Значною мірою вищезгадані тенденції переоцінки Другої світової війни зінтерпретовано у романах Володимира Лиса «Соло для Соломії» (2013) та Ігнація Карповича «Сонька» (*Sońka* (2014)).

Ставши основою сучасних суспільних тенденцій розвитку, антропологічний вимір культурних чи мистецьких відносин передбачає той факт, що в центрі уваги опинилася самодостатня особистість, здатна впливати на світ і своє оточення. Цілісність такої постаті стає

можливою тільки за умови утвердження самоідентичності на основі правдивого минулого, яке має визначальний вплив на теперішнє і майбутнє. Роман польського письменника Ігнація Карповича «Сонька» є своєрідною траєкторією самопошуків особою, ідентичність якої втрачена або внаслідок війни (у випадку Соньки), або через намагання утвердитись у сучасному глобалізованому суспільстві, для якого позірно не важливе минуле (у випадку Ігоря-Ігнація). Чи випадково наратор опиняється в місці, яке цілком позбавлене ознак сучасної цивілізації, однак криє в собі незвідані таємниці минулого? Це питання відкриває перед читачем роману дискурс культурної амнезії та необхідності її подолання сьогодні. Підляське село Крульове Стойло — місце на кінці світу, яке, як видається, від часів війни оминула історія. Війна досі живе у свідомості нечисленних осіб, що тут залишились, визначаючи їхній щоденний спосіб життя. Приїзд знаного столичного режисера, котрий відчуває брак натхнення, аж ніяк не випадковий. Образ героя — це образ покоління, позбавленого минулого через свідому втечу від нього. За Ц. Годоровим, «усе, що позначене тоталітарним минулим, може мати сліди травми. Люди, що її досвідчили, захищаються перед трудністю говорити і викликом аналізувати» [10, с. 83]. Представники Ігорового покоління — то радше діти або навіть внуки осіб, що зазнали травми війни. У будь-якому разі вони також є її жертвами як потенційні носії постпам'яті [4].

Травма, котрої зазнали предки Ігоря, що теж походили звідси, досі була для нього недоступною, незнаною. Той випадок, що герой опиняється саме в цьому селі, є доволі символічним: зіпсутий автомобіль, недоступність телефонної мережі виглядають як зустріч із місцем, позбавленим ознак технічного прогресу, і водночас із місцем, що насичене пам'яттю, невидимою і несуттєвою у світі змінних інформаційних потоків, де минуле — лише об'єкт періодичних маніпуляцій. Сонька ж у романі є символом витісненої пам'яті, що чекає на свій вияв, аби врешті відбутися. Життя героїні, дорога її історії до покоління *tabula rasa* є сценарієм подолання травми, завданої війною. Соньчині ровесники — це останні живі свідки, спогади котрих є занадто важливими, аби їх просто втратити.

Проблема війни у романі Карповича має своєрідну тривимірність. По-перше, у простір травматичного досвіду входить наймолодше покоління, котре нарешті усвідомлює свою беззаперечну причетність до нього. По-друге, крізь призму однієї долі автор описує трагедію цілого краю. По-третє, що є найважливішим, у центрі історії опиняється жінка, доля якої є метафорою долі усіх, хто пережив війну хронологічно, однак ментально загинув у процесі її тривання. Відомо, що після закінчення війни її наслідки підлягали тотальній переоцінці. Пам'ять травматична стала пам'яттю героїчною, внаслідок чого психологічна травма цивільного населення була цілковито зігнорована. На це звертає увагу Ева Томпсон, вважаючи, що пам'ять про війни «була риторично ідеалізована етнічними елітами» [9, с. 16].

І. Карпович у центр проблематики роману ставить оцінку війни не як історичного факту, а війни — як побуту, котрий визначає подальше життя героїні. Зустріч із німецьким офіцером, закоханість у нього чи не найбільше ускладнюють і так не просте життя сільської жінки. Ретроспективна модель оживлення воєнної історії бодай однієї особи *a priori* програмує процес заповнення хай і окремих білих плям у суспільній пам'яті. По завершенню розмови з героєм Сонька вмирає, а Ігор-Ігнацій залишається із безліччю відкритих питань, однак поява цих питань може стати запорукою пошуку та знайдення відповідей. З одного боку, образ героїні Карповича є власне образом війни, що живе в людській свідомості як пережита травма. З іншого боку, Сонька — це образ жінки свого часу, яка, із суспільної точки зору, була істотою, підпорядкованою чоловікові, а також усім моральним та духовним нормам свого часу та свого середовища. Після війни роль жінки стає цілковито іншою. У результаті численних чоловічих жертв вона перебирає на себе обов'язки загиблого батька, чоловіка, брата і сина. Героїня залишається сама як один з останніх свідків часу, що втратив своє значення. Для неї війна — то щось, що було «давно, давно тому». Крізь усю розповідь лейтмотивом проходить відчуття часу-болю, часу-втрати, часу травми. Саме тому героїня надає йому такої давності, аби дивитись на минуле як на чужу вигадану історію, оскільки «людина воліла би не пам'ятати, не слухати, воліла би долучитись до померлих» [5, с. 125].

Карповичу не важлива проблема жертви і переможця, справедливих і несправедливих. Йдеться радше про глобальну помилку, допущену самим фактом війни — це знищення природного порядку людського життя, тягlosti поколінь і їхньої історії. Ганна Госк уважає, що

Друга світова війна вже не асоціюється ні з фашистською жорстокістю, ні з початком тоталітарної неволі і узалежнення від Радянського Союзу. На думку дослідниці, сьогодні це вже інша історія — кінця старого світу [3, с. 225]. Звичайно, що одним з важливих аспектів досліджуваного роману мала би бути зворушлива історія кохання німецького солдата Йоахима і підляської селянки Соньки. Але цей мотив не стільки романтичний, скільки, навпаки, поглиблює конфлікт у ставленні до героїні, зокрема з боку її родичів і односельчан. Поза тим, любовна лінія сюжету видається надто локальною у порівнянні з головною проблемою — знищенням цілого покоління, важливого пласту родинної, суспільної, етнічної і національної історії. На плечі Соньки, головної героїні історії, лягає тягар виховання наступних поколінь і відбудова знищеного війною світу, його зцілення.

Український письменник Володимир Лис у романі «Соло для Соломії» воєнні події актуалізує в дещо інший спосіб. Спільним для обох авторів є образ жінки, котра зустрічається з війною на «кривавих землях». Подібним є також місце, де відбуваються події романів. У творі Лиса акція розігрується у глибокому селі на Волині. Вибір такого місця апелює до активізації спроб відшукати голос простору, на який свого часу не зверталось належної уваги в повоєнній літературі. Лис, як і Карпович, намагається віднайти загублену пам'ять, що може критися в місцях, котрі оминув плин часу.

Якщо Карпович у «Соньці» пише історію однієї жінки в часі війни, то Лис у своєму романі акцентує увагу на тривалій оповіді, що охоплює значно більший період. Автор пропонує читачеві суттєву переоцінку становища українців у ХХ столітті через історію життя селянки, через її замовчані кривди і образи. При цьому письменник зосереджує свою оповідь на історії цілого роду, в центрі якої опиняється проста селянка Соломія з Волинського Полісся. Спільною рисою обох романів є спроби пророблення травматичного досвіду війни, котрий передається у спадок не лише зі спогадами і свідченнями очевидців, а й має значно глибшу свідомісну та ментальну основи.

У випадку Соломії відчуття страху і болю переслідує героїню впродовж усього життя. Загроза бути звалтованою німцем ще на початку війни, постійний страх близької смерті, загибель чоловіка і коханого, що воювали по різні боки внутрішнього фронту (перший був радянським солдатом і помер десь на Заході, а другий воював у партизанських лавах УПА, захищаючи села вже від комуністичної влади) — це ті суттєві чинники, які формували візію війни героїні. Як для Соньки, так і для Соломії зустріч із німецьким солдатом стала моментом цілковитої зміни, радикальним зламом, фатумом з однією відмінністю: для Соньки то був досвід вибору, для Соломії — примусу, відповідно до якого жінка сприймалася виключно як сексуальний об'єкт.

Як польський, так і український письменники акцентують увагу на, здавалось би, типовому в умовах війни, однак абсолютно невласивому гуманістичній поведінці соціуму явищі — сексуальному приниженні слабкої статі. У цьому полягає ще один, суттєво замовчуваний, однак доволі активний, фронт війни, котрий травматизував суспільство навіть більшою мірою, аніж смерть і розрухи, бо із цим довелося жити як безпосереднім жертвам, так і їхнім нащадкам. Особливо тяжко, якщо нащадки були зачаті внаслідок численних гвалтів жінок. Важливим у цьому контексті є факт, що обидва письменники врешті дають жертві право на слово, навіть якщо це слово останнє. Гайятрі Чакаворті Співак цілком доречно задає питання: «чи може підпорядковане (у цьому випадку жінка) промовляти?». Надання залежному права голосу в історії зазвичай наражає його на небезпеку, що виникає з домінування дискурсу маскуліно-імперіальної ідеологічної формації [8]. У центрі переосмислення подій ХХ століття як Лис, так і Карпович ставлять саме жінку, апелюючи, з одного боку, до сакралізованої ролі берегині домашнього вогнища, а з другого — показуючи її як найбільш незахищену жертву тоталітарної системи. Травма, спричинена втратою рідних, передусім чоловіків-захисників, поглиблюється через відчуття тривалої загрози гвалтів у ситуації, коли жіноча краса оцінюється як товар. В одній зі статей про злочини, вчинені щодо жінок в часі війни, французька антрополог Вероніка Нахоум-Граппе доходить висновку, що «коли тоталітарна влада, релігійна чи будь-яка інша має намір знищити сили опору цивільного населення, акти збезчещення, методичні гвалти яких є найяскравішим виявом, стають найдієвішим засобом» [6, с. 53–54]. Жінка під час війни, а пізніше і під час радянської окупації стає об'єктом як тілесного, так і морального гвалту.

Важливим аспектом у порівнянні цих двох романів є виразна перспектива вияву пережитої травми війни, її проговорення. Ігнацій Карпович позиціонує свою героїню як останню жертву,

котра чекає на звільнення в особі випадкового гостя, молодого режисера. Очевидно, що незнання Ігорем історії власного роду безпосередньо пов'язане з браком правдивої пам'яті. Сонька оповідає свою історію, яка є метафорою історії усїєї Європи. Вона відкриває завісу, за якою жахлива реальність «живих померлих», котрі мусять свідчити саме зараз: «... я остання <...>, моя кров витекла зі світу під час війни, пізніше вже тільки сохла <...>. ...я — матір, у котрої вбили дитину, сестра, котрій убито братів, я — дочка, в котрої вбито батька, дружина, котрій убито чоловіка, коханка, якої вбито коханого, сусідка без сусідів, розпач без голосових струн, скарга без сповідника, сповідь, без розгрішення [5, с. 128]. Разом із Сонькою відходить ціла епоха, яку варто переосмислити сучасному поколінню молодих, від імені якого говорить Ігор-Ігнацій.

Своєю чергою, Соломія Володимира Лиса має більше шансів на зцілення пам'яті через власних дітей і внуків. Війна, яка визначила її долю, вже минула, однак залишається присутньою у досвіді, переданому молодому поколінню. Героїня є останнім очевидцем із роду, який пережив цю трагедію. Якщо ж у Лиса український народ в образі Соломії отримує можливість на повоєнне зцілення через неперервність роду, а героїня, як жінка, виконала свою функцію відродження світу, то нащадком пам'яті й історії Соньки стає Чужий, той, «хто виступає у третій особі». Однак він недоступний трагедію жінки війни, а разом з тим і всього суспільства для своїх сучасників у мистецтві спектаклю. Сонька теж не вмирає без сліду, її свідчення стали відкритими до переосмислення.

Збереження пам'яті про події минулого століття мало би служити запорукою їх неповторення. Ц. Тодоров зауважує, що «пам'ять про Другу світову війну надзвичайно актуальна в Європі, про що свідчать регулярні відзначення річниць, численні публікації у пресі, тематичні теле- і радіопрограми» [10, с. 97]. Саме тому література цілком логічно вписується у цей дискурс, пропонуючи художню візію, нове переосмислення ХХ століття, аби відкрити і зробити їх доступними для покоління, що шукає міцного ґрунту для власного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Захарчук І. Друга світова війна: досвід історії — досвід літератури / Ірина Захарчук // Слово і час. — 2007. — № 6. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=101&Itemid=34&limit=1&limitstart=0
2. Лис В. Соло Для Соломії / Володимир Лис. — Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2013. — 368 с.
3. Gosk H. Zamiast końca historii. Rozumienie oraz reprezentacja procesu historycznego w polskiej prozie XX i XXI wieku podejmującej tematy współczesne / Hanna Gosk. — Warszawa, 2005. — 236 s.
4. Hirsch M. The Generation of Postmemory / Marianne Hirsch // Poetics Today. — 2008. — № 1. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.columbia.edu/~mh2349/papers/generation.pdf>.
5. Karpowicz I. Sońka / Ignacy Karpowicz. — Kraków, 2014. — 208 s.
6. Nahoum-Grappe V. Gwałt jako broń wojenna / Veronique Nahoum-Grappe // Czarna księga kobiet / pod red. Christine Ockrent, przełoż. K. Bartkiewicz, J. Piejko, D.-A. Polszewska, E. Biernacka. A. Mańka-Chmura, M. Kowalska. — Warszawa, 2007. — s. 47–61
7. Snyder T. Skrwawione ziemie. Europa między Hitlerem a Stalinem / Tymothy Snyder; [przeł. Bartłomiej Pietrzyk]. — Warszawa, 2011. — 544 s.
8. Spivak Gayatri Chakravorty. Can the Subaltern Speak? / Gayatri Chakravorty Spivak // Marxism and the Interpretation of Culture. — New York: Macmillan. — p. 271-313.
9. Thompson E. Trubadurzy imperium. Literatura rosyjska i kolonializm / Ewa Thompson ; [przeł. A. Sierszulska]. — Krakow, 2000. — 384 s.
10. Todorov T. Nadużycia pamięci / Tsvetan Todorov // Znak; [przeł. A. Dwulit]. — Kraków, 2011. — № 676. — S. 82-89
11. Zawada A. Literackie półwiecze 1939-1959 / Andrzej Zawada. — Wrocław, 2001. — 288 s.

Traumatic Experience of the War in the Novels «Solo for Solomiia» of Volodymyr Lys and «Sońka» of Ignacy Karpowicz

The article deals with the peculiarities of the interpretation of the Second World War in Ukrainian and Polish contemporary novels. The comparative strategy of research allows revealing the specificity of literary rethinking of the society's traumatic experience in the light of the personal history in two cultural discourses. Generational and gender aspects are a very important part of these studies.

Key words: war, trauma, generation, memory, cultural amnezy.